

دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام

دانشکده: فقه مضاف

پایان نامه جهت اخذ کارشناسی ارشد

رشته: فقه سیاسی

عنوان:

استلزامات فتوای معیار در فرآیند

قانون گذاری دولت اسلامی

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر سیدغلامرضا موسوی

استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر سیداحسان رفیعی علوی

نگارش:

رحمان نجار الانق

تابستان ۱۴۰۰

استدلال بر پایه آیین‌نامه ثبت و اشاعه پیشنهادها، پایان‌نامه‌ها، و رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شماره ۱۹۵۹۲۹/۱ و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایراندک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایه قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوطه شذنی است.

بسمه تعالی

تاریخ: ۲۲/۶/۹۹
شماره: ۴۸۵
پوست

صور تجلیسه دفاعیه پایان نامه

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از الطاف حضرت ولی عصر (عج) اجله دفاعیه پایان نامه کارشناسی ارشد آقای رحمان نجار الانق دانشجوی رشته فقه سیاسی به شماره دانشجویی ۹۶۱۳۱۲۰۱۷۶ با عنوان: استلزامات فتوای معیار در فرایند قانون گذاری دولت اسلامی، با حضور هیأت داوران دانشگاه باقر العلوم علیه السلام در تاریخ ۱۴۰۰/۰۶/۳۱ برگزار شد. نظر هیأت داوران به شرح زیر اعلام می گردد.

○ قبول با درجه: «خوب»
○ غیر قابل قبول: «نعمه»
نمره: با عدد «۱۷» با حروف «نعمه»

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	هیأت داوران
	استادیار	سید غلامرضا موسوی	استاد راهنما
	استادیار	سید احسان رفیعی علوی	استاد مشاور
	استادیار	عباسعلی مشکانی	استاد داور

سید محمد حسین بهشتی
مدیر آموزش و تحصیلات تکمیلی

مهتری نوری
کارشناس امور پایان نامه ها
امضاء

ماده ۲۰: پایان نامه توسط هیأت داوران در درجه ارزشیابی شده و به هر درجه نمره ای تعلق می گیرد.

۱- نمره ۲۰ تا ۱۹ عالی	۲- نمره ۱۸ تا ۱۸/۹۹ بسیار خوب	۳- نمره ۱۷ تا ۱۶ خوب	۴- نمره ۱۵ تا ۱۴ قابل قبول	۵- نمره کمتر از ۱۴ غیر قابل قبول
-----------------------	-------------------------------	----------------------	----------------------------	----------------------------------

*** محاسبه میانگین ارزشیابی هیأت داوران توسط نماینده شورای تحصیلات تکمیلی انجام می گردد. ***

تقدیم به:

پیشگاه قطب عالم امکان حضرت بقیه الله الاعظم روحی و ارواح العالمین لتراب مقدمه الفدا
و پیشگاه بنیانگذار نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران حضرت آیت الله العظمی امام خمینی (رحمه
الله)

و پیشگاه رهبر عظیم الشان جمهوری اسلامی ایران حضرت آیت الله العظمی امام خامنه‌ای (مد ظله
العالی)

تشکر و قدردانی

حمد و سپاس خدایی است که به من نعمت وجود بخشید و زمینه رشد و سعادت را برایم فراهم نمود. در اینجا نخست بر خود لازم می‌دانم از همه اساتید بزرگوار که در طول کارشناسی ارشد توفیق کسب فیض از محضرشان برایم فراهم شد قدردانی کنم.

هم‌چنین حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر غلامرضا موسوی (دام عزه) که استاد راهنمای بنده بودن تشکر و قدردانی می‌کنم.

و هم‌چنین تشکر ویژه از استاد مشاور حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر احسان رفیعی علوی (دام عزه) که مثل یک استاد بسیار دلسوز، بنده را در نگارش پایان‌نامه از اول همراهی و راهنمایی کرده و از ایشان کمال سپاس و تشکر را دارم.

و یک تشکر هم از حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر عباسعلی مشکانی که در تامین منابع برای بنده کمک کردند نهایت تشکر و سپاسگزاری را از ایشان دارم.

در پایان از نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران به سبب فراهم نمودن امنیت، ثبات و آزادی که مقدمه پیشرفت علمی است تشکر می‌کنم و دوام، رشد و تعالی آن را در سایه توجهات حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) از خداوند منان خواستارم.

چکیده:

باتوجه به اینکه نظام نوینان جمهوری اسلامی تلاش دارد حکومتی مبتنی بر موازین و آموزه‌های شرع مقدس اسلام ایجاد نماید. لذا کوشیده است با تاکید بر اصل ولایت فقیه، نظامی را پی‌ریزی کند که در آن حاکمیت و ایجاد قوانین به خداوند اختصاص داده شود. مطابق این دیدگاه، قوانین در نظام اسلامی، باید براساس مبانی فقهی تدوین گردد تا مطلوب حاکمیت باشد. لذا با نگاه فقه حکومتی به مسائل مختلف اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، فتاوی فقهاء پاسخ‌گوی نیازهای قانونی است. بنابراین در این تحقیق از میان دیدگاه‌های مختلفی که برای فتوای معیار مطرح شده، یک دیدگاه را به‌عنوان پیش‌فرض تعیین کرده، و چگونگی کاربست آن را در نظام تقنینی جمهوری اسلامی ایران، هم از لحاظ وضعیت موجود، و هم از لحاظ وضعیت مطلوب، بررسی می‌کنیم. فرآیند تقنین در نظام جمهوری اسلامی ایران متشکل از چند مرحله هست که در ابتداء قوانین به‌صورت پیشنهاد در قالب طرح نمایندگان مجلس یا لایحه دولت مطرح می‌گردد سپس در مجلس شورای اسلامی بررسی و به تصویب می‌رسد و در نهایت توسط شورای نگهبان و در صورت اختلاف توسط مجمع تشخیص مصلحت مورد نظارت قرار می‌گیرد، در این چند مرحله، امکان حضور یا عدم حضور و نحوه‌ی حضور فتوای معیار، را مورد توجه قرار داده شد. و در ادامه به توصیف وضعیت و علل پیدایش مشکلات تقنینی در نظام جمهوری اسلامی و راه‌حل‌های حضور احکام شرعی در فرآیند قانون‌گذاری پرداخته‌ایم. و برای برون‌رفت از معضلات، پیشنهادهای هم‌چون «تاسیس شورای فقهی، و تعیین چارچوب‌های فقهی توسط شورای نگهبان، و یا نگارش پیوست فقهی برای مصوبات، و یا ایجاد کمیسیون فقهی در مجلس»، ارائه نمودیم تا بتوانیم حضور فقه و فقهاء در روند قانون‌گذاری را به‌صورت پیشینی قرار داده و از انفعال فقه در روند قانون‌گذاری بکاهیم، که با اجرایی شدن این ایده، غرض قانون‌گذار قانون اساسی در اصل چهارم به‌صورت حداکثری تحقق پیدا می‌کند و مشکلات قانونی به حداقل خود می‌رسد.

واژگان کلیدی:

دولت اسلامی - قانون‌گذاری - فتوای معیار - حکم حکومتی

چکیده:..... و

مقدمه..... ۱

فصل اول..... ۳

مفاهیم و کلیات..... ۳

۱- اهمیت مساله و ضرورت تحقیق:..... ۴

۲- سوالات تحقیق..... ۴

۳- پیشینه تحقیق..... ۵

۴- اهداف تحقیق..... ۵

۵- فرضیه تحقیق..... ۶

۶- نوع تحقیق..... ۶

۷- روش انجام تحقیق..... ۶

۸- سازمان دهی تحقیق (ذکر عناوین اصلی و فرعی فصول)..... ۶

مقدمه..... ۸

گفتار اول: مفاهیم..... ۸

۱- دولت اسلامی..... ۸

۲- قانون..... ۹

۳- فتوای معیار..... ۱۰

۴- فقه حکومتی..... ۱۱

گفتار دوم: کلیات..... ۱۳

مقدمه..... ۱۳

۱- نظریه‌های قانون گذاری..... ۱۳

الف- تفاوت نظریه‌های تقنینی در «قرائت مدرن» با «اندیشه اسلامی»..... ۱۴

ب- نظریه قانون گذاری به مثابه برنامه ریزی قوانین الهی..... ۱۶

۲- فقه و قانون گذاری ۱۶

۳- تقنین بر اساس شریعت ۱۸

۴- انواع قانون گذاری ۲۰

۵- موازین اسلامی ۲۳

۶- اختلاف در تقنین ۲۳

۷- تقسیم مسائل تقنینی از دو منظر در فقه ۲۴

۲۷ **فصل دوم.**

۲۷ **بررسی وضعیت حضور احکام شرعی در قانون گذاری**

۲۸ مقدمه

۳۱ **گفتار اول: توصیف وضعیت موجود تقنین**

۱- مصادیق قانون گذار در نظام اسلامی ۳۱

۲- مراتب قانون گذاری ۳۲

۳۷ **گفتار دوم: توصیف ایرادات وضعیت موجود تقنین**

۳۷ مقدمه

۱- آسیب شناسی فرآیند قانون گذاری در نظام جمهوری اسلامی ایران ۳۷

۲- عدم تعیین فتوای معیار واحد در فرآیند تقنین ۴۵

۳- آسیب شناسی موجود طرح ها و لوایح قانونی ۴۷

۵۰ جمع بندی

۵۲ **گفتار سوم: علل پیدایش و پیامدهای مشکلات تقنینی**

۵۲ مقدمه

۱- دلایل پیدایش مشکلات نظام تقنین ۵۴

۵۸ جمع بندی

۶۰ **فصل سوم**

۶۰ **راه‌حل‌های حضور احکام شرعی در فرآیند قانون‌گذاری**

۶۱ مقدمه

۶۲ **گفتار اول: تاسیسی شورای فقهی**

۶۴ ۱- بررسی شورای فقهی از دو منظر

۶۴ ۲- نحوه انتخاب و عملکرد اعضاء شورای فقهی

۶۸ جمع‌بندی

۶۹ **گفتار دوم: تعیین چارچوب‌های فقهی توسط شورای نگهبان**

۶۹ مقدمه

۷۲ **گفتار سوم: نگارش پیوست فقهی برای مصوبات**

۷۲ مقدمه

۷۶ **گفتار چهارم: ایجاد کمیسیون فقهی در مجلس**

۷۶ مقدمه

۷۹ **فصل چهارم: فتوای معیار ملاک و مبنای قانون‌گذاری**

۸۰ مقدمه

۸۱ ۱- دیدگاه‌های مختلف در رابطه با فتوای معیار

۸۳ ۲- عدم وجود فتوا از جانب فقیه حاکم

۸۶ **گفتار اول: فتوای معیار در بررسی و تصویب لوایح و طرح‌ها**

۸۶ مقدمه

۸۷ ۱- تبیین دو مورد چالش در معیار بودن فتوای فقیه حاکم

۸۸ ۲- فتوای معیار در بررسی و تصویب لوایح و طرح‌ها

۹۰ ۳- کاربری فتوای معیار در تصویب لوایح و طرح‌ها با ایجاد کمیسیون فقهی

۹۴ ۴- کاربری فتوای معیار در مصوبات توسط مرکز پژوهش‌های مجلس

گفتار دوم: فتوای معیار در نظارت بر قوانین..... ۹۷

مقدمه..... ۹۷

۱- عملکرد شورای نگهبان در احراز تطبیق مصوبات با فتوای معیار..... ۹۸

۲- نحوه اعلام نظر شورای نگهبان به مجلس (عدم الزام به ذکر دلیل مغایرت)..... ۱۰۱

۳- نظارت و بررسی مصوبات توسط مجمع تشخیص مصلحت نظام..... ۱۰۳

۴- نظارت رئیس مجلس شورای اسلامی بر مصوبات قوه‌ی مجریه..... ۱۰۴

گفتار سوم: فتوای معیار در تفسیر بر قوانین..... ۱۰۷

مقدمه..... ۱۰۷

۱- تفسیر قانون..... ۱۰۸

۲- لزوم و ضرورت تفسیر قانون..... ۱۰۹

۳- انواع تفسیر..... ۱۱۰

۴- نهادهای مفسر قانون در نظام اسلامی ایران..... ۱۱۰

۵- شورای نگهبان مفسر قوانین برانگیخته شده از فتوای معیار..... ۱۱۳

جمع بندی..... ۱۱۴

نتیجه گیری:..... ۱۱۶

فهرست منابع:..... ۱۱۹

مقدمه

مجلس شورای اسلامی یکی از اساسی‌ترین رکن در نظام تقنینی کشور است. و به‌عنوان نهاد تقنینی دارای صلاحیت بسیار وسیعی در امر قانون‌گذاری دارد و بر اساس اصل هفتاد و یکم قانون اساسی «در عموم مسائل در حدود مقرر در قانون اساسی می‌تواند قانون وضع کند». مجلس علاوه بر برخورداری از این صلاحیت وسیع، در نظر قانون اساسی، یگانه مجرای ایجاد و تصویب قانون در معنای خاص آن نیز می‌باشد. مطابق این صلاحیت مجلس، ورود فعالانه فقه و نظرات فقهاء در نظام تقنین، کم‌رنگ شده و حضور فقه در قوانین به حد اقلی می‌رسد، که در این حالت نقش فقه، منفعل و متبوع است. لذا اعطای مقام قانون‌گذاری به مجلس شورای اسلامی در کنار اختصاص حاکمیت و تشریح خداوند، ابهاماتی را در ذهن می‌آفریند که ما چگونه می‌خواهیم بر اساس شریعت الهی قانون‌گذاری کنیم، درحالی‌که اعضای قوه‌ی قانون‌گذار، از افراد غیرمتخصص در حوزه‌ی دین می‌باشند. و هم‌چنین نظارت پسینی و منفعل شورای نگهبان به‌عنوان پاسدار احکام اسلام در بررسی عدم‌مغایرت و یا حتی مطابقت مصوبات با شرع، نیز نمی‌تواند پاسخی اقناع‌کننده قلمداد شود. علاوه بر این، اعتقاد رهبر جمهوری اسلامی امام خمینی (ره) و برخی از اعضای تدوین‌کننده‌ی قانون اساسی مبتنی بر فقه حکومتی این ابهام را پررنگ می‌سازد، که در نظر امام (ره) «فقه، تئوری واقعی و کامل اداره انسان از گهواره تا گور است.»^۱ لذا چنین اعتقادی به معنای توانایی فقه در اداره‌ی کامل و بدون نقص جامعه هست. و نهاد قانون‌گذار باید مبتنی بر این تئوری کامل، انسان و جامعه را مطابق فقه امامیه اداره نماید. رفع این ابهام در گرو نگاهی بنیادین و عمیق به جایگاه نهاد قانون‌گذار در فقه حکومتی و رویکردی واقع‌گرایانه به جایگاه آن در نظام جمهوری اسلامی ایران است. لذا با توجه به وضعیت قانون‌گذاری، ما تلاش می‌کنیم نظام تقنینی را، در دو ساحت مورد بحث و بررسی قرار داده و شرایط و ابعاد آن را در وضعیت موجود و نحوه‌ی رسیدن آن به وضعیت مطلوب، تبیین نماییم. دستیابی به قوانین فقهی در نظام جمهوری اسلامی، در گرو استفاده از فتوای معیار می‌باشد، و توجه به سیره‌ی عملی علماء در عصر غیبت، نشانگر این است که نظرات اجتهادی فقهاء در طول تاریخ برای مسائل فردی افراد جامعه، منجزیت و معذرت را به همراه داشته است. و همچنین با تشکیل حکومت اسلامی و ضرورت وجود قوانین برای اداره‌ی جامعه، این مسئله واضح است که باید قوانین مدوّنه منبعث از مبانی شرعی باشد، اما روند قانون‌گذاری در نظام اسلامی، به گونه‌ای است که مانع

۱ - صحیفه امام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ج ۱، چ پنجم، (۱۳۸۹)، ص ۲۸۹.

از ورود فعال اجتهاد فقیهان در امر تقنین می‌شود. لذا باید سازوکاری ایجاد کرد که حضور فقه در فرآیند قانون‌گذاری مطابق فتوای معیار، به حد مطلوب برسد. براین اساس، ما در این نوشتار راهکارهایی ارائه نمودیم تا از تدوین و نگارش قوانین براساس فتوای معیار، اطمینان خاطر داشته باشیم. و حضور فقه در فرآیند قانون‌گذاری به صورت پیشینی باشد تا فقه تابع قوانین نگردد بلکه قوانین متبوع فقه باشند.

فصل اول

مفاهیم و کلیات

۱- اهمیت مساله و ضرورت تحقیق:

انتقادهای گوناگون به نظام قانون گذاری جمهوری اسلامی ایران، بررسی جایگاه آن در این نظام را ضروری می سازد. ابتدای نظام کنونی بر فقه شیعه نیازمند انجام پژوهش های فراوان برای استخراج مبانی نهادهای اساسی آن و تطبیق این مبانی با احکام و مبانی فقهی است. با توجه به فرصتی که برای انقلاب اسلامی پیش آمده است. برای توسعه و تکامل، و پیشرفت در همه زمینه های علمی و کاربردی مسائل کشور، نیازمند قوانینی هستیم تا براساس مبانی فقهی ما طراحی شده باشد، برای حل مشکلات و مواردی که خلا قانونی در آن مشاهده می شود، لذا با استفاده از فتوای معیار می توان قوانینی وضع کرد تا در تکامل و پیشرفت انقلاب اسلامی تاثیر چشم گیری داشته باشد. در هر حکومتی این ضرورت وجود دارد که امور اجتماعی و فردی مردم، از طریق وضع قوانین مناسب سامان پیدا کند. با تاسیس حکومت اسلامی مبتنی بر نظریه ولایت فقیه، با محوریت فقه شیعه و کارگزاری فقیه عادل، یکی از بایسته های اساسی در اداره ی کشور، تغییر و تحول در ساحت تقنین و نظریه کلان حاکم بر کشور «نظام ولایت فقیه و اداره کشور با محوریت فقه» می باشد. لذا با ایجاد چنین بحث هایی می توان نگاه متفاوتی در قانون گذاری در دولت اسلامی ایجاد و تاثیر آن را در جامعه اسلامی مشاهده کرد.

۲- سوالات تحقیق

سوال اصلی:

نحوه حضور فتوای معیار در فرآیند قانون گذاری در دولت اسلامی چگونه است و پیامدهای آن چیست؟

سوال های فرعی:

- ۱- نحوه بررسی و وضعیت حضور احکام شرعی در قانون گذاری چگونه است؟
- ۲- راه حل های حضور احکام شرعی در فرآیند قانون گذاری چگونه می باشد؟
- ۳- ملاک و مبنا قرار گرفتن فتوای معیار در نظام تقنینی کشور چگونه است؟

۳- پیشینه تحقیق:

در زمینه‌ی موضوع مورد بحث تعدادی مقاله در دسترس می‌باشد. به‌عنوان نمونه: ۱- مقاله «فتوای معیار در قانون‌گذاری در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران» نوشته آقای هادی حاجی زاده از جمله این مقالات است که به بررسی احتمالات مختلف در باب فتوای معیار در قانون‌گذاری پرداخته است. ۲- مقاله دیگری که در این زمینه در دسترس می‌باشد، مقاله «امکان سنجی فقهی قانون‌گذاری بر مبنای فتوای مشهور» نوشته آقای مسعود جهان‌دوست دل‌نجان است. این مقاله با نگاهی سلبی به موضوع، در امکان این مهم تشکیک کرده است. ۳- و دیگر کتاب «فقه و قانون‌گذاری» نوشته آقای ابراهیم شفیعی سروستانی^۱ در این کتاب سعی شده مشکلات نظام جمهوری اسلامی را در عرصه قانون‌گذاری کالبد شکافی کند تا ریشه‌ها و زمینه‌های این مشکلات، مشخص و شرایط لازم برای رفع آنها فراهم گردد. پیرامون مسئله فتوای معیار و لزوم حضور آن در فرآیند تقنین در دولت اسلامی، تحقیق مستوفی و مستقلی ارائه نشده است. در حالی که پرداختن به این مهم در وضعیت کنونی نظام اسلامی از مسائل مهم و بنیادین به شمار می‌رود.

۴- اهداف تحقیق:

هدف از این نوع پژوهش‌ها بهبود نظام تقنینی، در نظام جمهوری اسلامی است. نظام‌سازی امری است جاری که نیازمند تکمیل در طول زمان است. لذا این تحقیق با توجه به اهمیت قانون در دولت اسلامی و کاربرد فقه در قانون‌گذاری چند هدف را دنبال می‌کند:

۱- با توجه به نظام تقنینی کشور و نحوه‌ی حضور فقه در فرآیند قانون‌گذاری، از میان دیدگاه‌های متفاوتی که در رابطه با فتوای معیار مطرح شده را بررسی کرده و یک مورد را تعییناً به عنوان ملاک و معیار در قانون‌گذاری انتخاب می‌نماید.

۲- در فرآیند تکامل نظام تقنینی و در مرحله توسعه، (برای بیشتر فقهی شدن قوانین) قانون‌گذاری باید بر اساس مبانی فقهی و مطابق با فتوای معیار تنظیم و تدوین گردد، براین اساس در این تحقیق نظام قانون‌گذاری هم از لحاظ وضعیت موجود و هم از لحاظ وضعیت مطلوب مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد، و معضلات تقنینی نظام جمهوری اسلامی تبیین و راه‌حل‌های برون از این مشکلات به صورت ایده مطرح می‌گردد.

۱ - ابراهیم، شفیعی سروستانی، فقه و قانون‌گذاری؛ آسیب‌شناسی قانون‌گذاری در نظام جمهوری اسلامی، چاپ اول: قم، مؤسسه فرهنگی طه، ص ۳۱.

۳- با ارائه راهکارهای پیشنهادی، برای اجرایی شدن اصل چهارم قانون اساسی به نحو مطلوب و حداکثری، و نظارت علماء و فقہیان بر روند قانون گذاری به صورت پیشینی، یکی دیگر از اهداف این تحقیق می باشد.

۵- فرضیه تحقیق:

در تمامی فرآیندهای قانون گذاری (چه در بررسی های پیشینی و چه در بررسی های پسینی قوانین) حضور فتوای معیار «فتوای فقیه حاکم»، ضروری است. و بهترین راه حل برای کاربرست فقه در امر تقنین می باشد.

۶- نوع تحقیق:

- ۱- مسئله پژوهی ■ موضوع پژوهی □ متن پژوهی □
 - ۲- بنیادی / نظری □ کاربردی ■
 - ۳- رشته ای (ویژه موضوعات یک رشته ای) □ میان رشته ای (میان دو یا چند رشته) ■
 - فرارشته ای □
- ۷- روش انجام تحقیق:

- ۱- تاریخی: وصفی □ تحلیلی □ مقایسه ای □ ترکیبی ■ با ذکر مورد: وصفی تحلیلی
- ۲- علوم اجتماعی و سیاسی: کمی □ کیفی ■ ترکیبی □ با ذکر مورد
- ۳- روش گرد آوری اطلاعات: میدانی □ کتابخانه ای - اسنادی ■ موارد دیگر ذکر شود

۸- سازمان دهی تحقیق: (ذکر عناوین اصلی و فرعی فصول)

این پژوهش شامل پنج فصل می باشد. در فصل اول این تحقیق به تعاریف مفاهیم و کلیات پرداخته شده، که شامل فتوای معیار و فقه حکومتی و قانون گذاری است و نظریه های قانون گذاری در نظام اسلامی نیز بیان شده است. و در فصل بعدی به توصیف وضعیت حضور احکام شرعی در روند قانون گذاری به لحاظ وضعیت موجود و توصیف مشکلات تقنینی و همچنین علل پدیدار شدن این مشکلات، تبیین شده است. و در فصل سوم راه حل های حضور احکام شرعی در فرآیند قانون گذاری را تبیین شده و انواع راه حل های ممکن هم چون تاسیس شورای فقهی، تعیین چارچوب های فقهی توسط شورای نگهبان، و نگارش پیوست فقهی برای مصوبات و یا ایجاد کمیسیون فقهی در مجلس، را احصاء شده است. و فصل چهارم این تحقیق در بخش اول، به بحث فتوای معیار در بررسی و

تصویب لوایح و طرح‌ها پرداخته، و در بخش بعدی نحوه‌ی حضور فتوای معیار در تفسیر و نظارت بر قوانین، توصیف شده است، و متناسب به این فصول نتیجه‌گیری انجام گرفته است.

مقدمه

در فصل اول تحقیق، به بیان مفاهیم و تعاریف لغوی و اصطلاحی چند واژه مهم و کاربردی پرداخته شده، و در ادامه به بیان نظریه‌های قانون‌گذاری، خصوصاً از دیدگاه نظام جمهوری اسلامی تبیین و تشریح می‌گردد.

گفتار اول: مفاهیم

۱- دولت اسلامی

۱-۱- دولت در لغت

به معنای «دگرگونی چیزی از جایی به جای دیگر» که از ماده «دوله، دُوله، و تداول»، گرفته شده است. و در تعبیری دیگر به معنای «ناتوانی و سستی» ذکر شده است.^۱ همان‌طور که علامه مصطفوی از دولت، چنین تعبیر کرده‌اند «انتقال یک شیء با یک تحولی که در حالت و کیفیت آن همراه باشد».^۲ لکن با تأمل در کاربردهای «دول» منظور ما معنای اول است.

۱-۲- «دولت» در اصطلاح

گروهی از مردم که به صورت ثابت در سرزمین معین زندگی می‌کنند و تابع قدرتی برترند، و یک قدرت بر آنان حکومت می‌کند.^۳ این تعبیر از دولت شامل عنصر چهارگانه «حکومت، حاکمیت، سرزمین، و مردم» است؛ که بیشتر با محوریت تعریف کشور بیان شده است. در ادبیات دینی آنچه به عنوان «دولت» با ارکان سه‌گانه (تقنین، تشکیلات و کارگزاران) قابل تعریف است که توسط ولی حاکم فقیه، طراحی و مدیریت می‌شود.

۱-۳- تعریف دولت اسلامی

منظور از «دولت اسلامی» دولتی است متشکل از قوه‌ی حاکمه است که اهداف و آرمان آن در راستای قوانین اسلام می‌باشد؛ و قوانین آن، از دل دین استخراج می‌شود، و مناصب در آن با ملاک قراردادن آموزه‌های الهی اسلامی بین افراد صاحب صلاحیت، واگذار می‌گردد.^۴ حافظ و مجری شریعت و آموزه‌های اسلامی در جامعه است. عناصر تشکیل دهنده‌ی دولت اسلامی با

۱- ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، قم انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۴، ۴، ص ۳۱۴.

۲- سیدحسن، مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن، تهران، مرکز الكتاب للترجمه و النشر، ۱۴۰۲، ص ۲۸۱.

۳- علی اکبر، آقا بخشی، مینو، افشاری، فرهنگ علوم سیاسی، تهران: چاپار، چاپ اول، (۱۳۷۹)، ص ۱۴۷.

۴- ناصر، کاتوزیان، مبانی حقوق عمومی، تهران: نشر میزان، چاپ سوم، (۱۳۸۷)، ص ۴۱.

محوریت قانون در قوای سه‌گانه، شکل می‌گیرد. که هر سه قوا زیر نظر ولی فقیه قرار دارد، قوای قانون را وضع می‌کند (قوه مقننه)، قوه دیگری قانون را به اجرا می‌گذارد (قوه مجریه) و قوه سوم بر اساس قانون، دعاوی و اختلافات را حل و فصل می‌کند (قوه قضائیه)؛ این سه قوا، تشکیل دهنده قانون در دولت اسلامی هستند.

۲- قانون

۲-۱- قانون در لغت

واژه‌ی قانون از زبان یونانی وارد ادبیات عرب شده و اصل آن «kannon» به معنای خط‌کش است.^۱ در ادبیات فارسی قانون در معنای قاعده، رسم و حکم اجباری است که از ناحیه‌ی دستگاه حکومت صادر گردد؛^۲ و در ادبیات عرب نیز به معنای مقیاس هر چیز است.

۲-۲- قانون در اصطلاح

قانون به مجموعه مقررات و نظاماتی گفته می‌شود که برای تنظیم روابط مردم و حل اختلافات آنان به وسیله‌ی قوه مقننه وضع شده و اجرای آن توسط قوه مجریه تنظیم شده است. در این معنا قانون را مرادف حقوق نیز به شمار می‌آورند.^۳

۲-۳- قانون از منظر دین و فقه

قانون از منظر فقه و دین، به قضایایی گفته می‌شود که شیوه‌ی رفتار انسان را در زندگی اجتماعی تعریف می‌کند و مفاد آن به‌طور صریح این است که انسان در زندگی فردی و اجتماعی باید چنین کند و چنان نکند. و یا حقی را برای مردم تعیین می‌کند که لازمه‌ی آن باید و نباید است و دیگران می‌بایست این حق را برای چنین کسانی رعایت کرده و تجاوزی به این حقوق

۱- رجب، صبحی محمصانی، فلسفه قانون‌گذاری در اسلام، ترجمه‌ی اسماعیل گلستانی، تهران: انتشارات آثار اندیشه، چ سوم، (۱۳۸۶)، ص ۱۲-۱۴.

۲- علی‌اکبر، دهخدا، لغت‌نامه‌ی دهخدا، تهران: انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، (۱۳۷۳).

۳- ابراهیم، شفیع‌ی سروسرستانی، قانون‌گذاری در نظام جمهوری اسلامی، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چ اول، (۱۳۸۵)، ص ۱۳.

نکنند.^۱ در بیان مختصر، قانون از منظر فقهاء، به مثابه فرمان الهی و به معنای تجلی اراده الهی است، که بشر را به تنظیم زندگی خصوصی و عمومی خود مکلف می‌کند.^۲

۴-۲- قانون‌گذاری

عبارت است از قواعدی که به قدر کافی کلی، سازمان یافته و هماهنگ، که کشف و شناخت آنها آسان باشد تا قضات و مجریان هرچه ساده‌تر و به سهولت طریقه‌ی حل مسائل خاص را از آنها به دست آورند.^۳ و به تعبیر دیگر قانون‌گذاری یعنی پیاده کردن کلیات اسلام در فرم قانون، بدین شیوه که آیات شریف قرآن، روایات معصومین (ع) و فتوای مشهور فقها را از فرم فقهی، به فرم قانونی دریاوریم.^۴

۳- فتوای معیار

فتوا در لغت عبارت است از «روشن نمودن حکم مسئله»^۵ و در معنای اصطلاحی عبارت است از «اخبار به حکم کلی شریعت، یا یک حکم شخصی که بازگشتش به یک حکم کلی است». مقصود ما از فتوای معیار، فتوایی است که بر اساس مبانی پذیرفته شده اصولی و فقهی، توسط مجتهد استنباط شده، و در حل مشکلات و پاسخ‌گویی به نیازهای قانونی، قابل استناد باشد. لذا فتوای معیار از لوازم وضع قانون در حکومت اسلامی است.^۶ و پیش فرض ما در این نوشتار از میان دیدگاه‌های متفاوتی که برای فتوای معیار احصاء شده است، «فتوای معیار به‌مثابه فتوای مشهور فقهاء، فتوای اعلم، و فتوای فقیه حاکم، و یا فتوای کارآمد، که می‌توانند با توجه به ضوابط قانون‌گذاری، ملاک در تقنین قرار گیرند» فتوای فقیه حاکم می‌باشد.

۱ - محمدتقی، مصباح یزدی، حکومت اسلامی و ولایت فقیه، مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، چ اول، (۱۳۶۹)، ص ۲۵.

۲ - سیدمحمدحسین، طباطبایی، شیعه در اسلام، چاپ ششم، تهران، کتابخانه بزرگ اسلامی، (۱۳۵۴)، صص ۱۷۹-۱۸۴.

۳ - رنه دیوید، کامی ژوفره اسپونیزی، درآمدی بر حقوق تطبیقی و دو نظام بزرگ حقوقی معاصر، ترجمه سیدحسین صفایی، نشر میزان، چ هفتم، بهار (۱۳۸۷)، ص ۹۴.

۴ - محمدجعفر، جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، تهران: گنج دانش، چ نهم، (۱۳۷۷)، شماره ۴۱۵۴.

۵ - لوئیس، معلوف، المنجد فی اللغة، ترجمه مصطفی رحیمی اردستانی، انتشارات صبا، (۱۳۸۰)، ص ۸۰.

۶ - رامین، کاکاوندی، فتوای معیار در قانون‌گذاری (مطالعه موردی مبحث قذف)، پایگاه اطلاعات علمی ایران گنج، (۱۳۹۶)، ص ۱۰.